

JANA HEFFERNANOVÁ: PŘÍBĚH CESTY NA SEVER I., II.

Darina ZAICOVÁ
Ústav etnologie Univerzity Karlovy v Praze

(Jana Heffernanová: Příběh cesty na Sever I., II. 2005. Argo. Praha)

Sen a jeho interpretácia predstavuje jav, ktorého význam je v rôznych ľudských spoločnostiach dostatočne známy; prístup k problematike sna bol v jednotlivých vývojových stupňoch ľudskej spoločnosti (vrátane vedy) rozdielny.

Vedecké tendencie uchopiť imagináciu (resp. imaginárno) vo svojej podstate a aktívnom procese prevažujú najmä v spoločenských vedách, kde sa premietajú (o. i.) aj do poňatia všeobecnej teórie kultúry, kde je vzťah človeka ku kultúre definovaný ako forma adaptácie, akulturácie a socializácie. V tejto súvislosti predstavuje práca Jany Heffernanovej pozoruhodný prínos a inšpiráciu.

Autorka pôvodne vyštudovala český a anglický jazyk na Filozofickej fakulte KU, kde sa špecializovala na teóriu prekladu a staročeské legendy, istý čas pracovala ako učiteľka na školách rôzneho typu. V roku 1980 odišla do USA, kde sa začala venovať lingvistickému odkazu Romana Jakobsona, neskôr sa ako bádatelka a prekladateľka podieľala na literárnom projekte Tisíc rokov Kyjevskej Rusi v Ukrajinskom inštitúte Harvardskej univerzity. Pri pobyte na amerických univerzitách sa začala venovať psychológii, najmä štúdiu snov. Od roku 1985 vedie skupiny zamerané na metódy porozumenia snov, spočiatku v USA, po návrate do Čiech v roku 1990 aj v Prahe. Heffernanová posledných osem rokov pracovala na knihe *Příběh cesty na Sever*, je autorkou niekoľkých vedeckých publikácií.

Už v staroveku ľudia verili, že prostredníctvom snov sa človeku zjavuje budúcnosť ľudského bytia. Sama skutočnosť čítania osudu zo snov sa v priebehu dejín nemenila (podobne ako spôsoby ich interpretácie), ale menilo sa zdôvodnenie vzťahu sna k svetu. Pri výskume snov si v prvom rade musíme uvedomiť, že za snovými obrazmi sa skrýva celá antropológia imaginácie.

Jedným variantom analýzy predstavivosti ľudskej mysle je skúmanie naratívnych foriem ľudovej tvorivosti, pričom podstatu sna tvorí obraznosť, ktorá je zároveň aj podstatou kultúry. Z tohto dôvodu mnohí antropológovia (toto smerovanie je zjavné aj u Heffernanovej) prirovnávajú štruktúru sna k štruktúre mýtu. Zatiaľ čo mýtotvorný proces postupuje od naratívosti k obrazu, v prípade sna je tento postup opačný. Obraznosť je znamením transcendentna a sen je skúsenosťou tohto transcendentna v znamení obraznosti. Na tomto mieste nám ako príklad poslúžia niektoré autorkine vysvetlenia k jednotlivým heslám: *cesta* – podľa Heffernanovej jedným z najuniverzálnejších symbolov oslobodenia je téma osamelého putovania, ktoré je podľa všetkého putovaním duchovným, počas ktorého je jedinec oboznámený s povahou smrti (HEFFERNANOVÁ, J.: 2005); *Červený chrám* – jeden z ústredných symbolov, symbolizuje tzv. červenú cestu – cestu ženy, múdrosti, obnovujúceho sa života (HEFFERNANOVÁ, J.: 2005) v knihe, *ryba* – o.i. podľa autorky symbolizuje prírodný aspekt človeka (HEFFERNANOVÁ, J.: 2005); *had a vták* – patria medzi najstaršie symboly oživujúceho princípu, neskoršie nazývaného „duch“, v snoch jeden z hlavných symbolov základných energií a transcendentna (HEFFERNANOVÁ, J.: 2005); *starena* – je tu jedným z kľúčových symbolov, už tradične ide o iniciátorku do spoločenstva žien

(HEFFERANOVÁ, J.: 2005); *kúzelník* – symbolizuje ilúziu prostredníctvom ľudskej vôle a intelektu a schopnosť vytvoriť si mentálny obraz prostredníctvom slov, autorka ho prirovnáva k obrazu muža v duši ženy (Jungov animus) (HEFFERANOVÁ, J.: 2005); *cudzinec a i.* (pozri HEFFERANOVÁ, J.: 2005), prostredníctvom predstavivosti sa človek stáva súčasťou transcendentna; imaginácia slúži na prekonanie ambivalentnosti sacrum[1]. Pre potreby takéhoto výskumu je potrebné rozlišovať medzi pojmami *symbol*, *obraz* (v zmysle vnem), *obraznosť* (schopnosť abstrahovať od pôvodného významu k obrazu, resp. pretváranie predstáv do zmyslovo konkrétnych foriem) a *význam*. O vedecký záujem o problematiku sna, ak opomenieme oneiromantiku snárov a pod., sa zaslúžila psychoanalýza, neskôr fenomenológia a v neposlednom rade lingvistika a literárna veda.

Na počiatku poňatia sna ako prejavu duše v jej zvnútornení, ešte pred vydaním Freudovho Výkladu snov (1900), treba hľadať tzv. Herakleitov princíp[2]. Idios kosmos spiaceho človeka je považovaný za vlastný svet v tom zmysle, že sa konštituuje v pôvodnom móde sveta; existencia spiaceho sa rozpína na celý snový svet, v ktorom sa sen konštituuje ako miesto jej dejín.

Až s Freudom vchádza sen do poľa ľudských významov, čo predstavuje prechod od dovtedajšieho pozitivistického postulátu nevýznamovosti sna k manifestácii jeho skrytého významu. Čo Freudov výklad snov zanedbal, bol vzťah medzi obrazom a významom; jazyk sna je tu analyzovaný iba vo svojej sémantickej funkcii, pričom je celkom opomenutá morfológia a syntax snového sveta. Hlavným nedostatkom psychoanalytickej analýzy snov je však nedostatočné vypracovanie pojmu *symbol*[3]- ide najmä o zjednotenie významu pojmu „symbol“ a „index“ (poukazovateľ). Analýzu snov nemožno vyčerpať v rovine hermeneutiky symbolov a pritom nerešpektovať ich kognitívnu hodnotu; predovšetkým ide o proces (resp. skúsenosť) poznania človeka – jedinca (resp. bytia) určeného kultúrne, sociologicky a geograficky.

V daseinsanalytickom poňatí fenomenológie sna poukaz sám o sebe nemá význam a môže ho nadobudnúť iba druhotne, cez vedomie. Prvky poukazovania tu označujú istú objektívnu skutočnosť a významové obsahy zvnútra konštituuju svoju skúsenosť[4]: indexy (poukazy) majú význam iba v prípade, ak sa snažíme interpretovať pôvodný význam, zatiaľ čo symboly sú výrazom pôvodného významu, sú nezávislé od akejkoľvek interpretácie, vedomia, či objektívneho poukazovania. Heffernanová hovorí v tomto zmysle o tzv. *snových symboloch*, ktoré podľa nej predstavujú univerzálny výtvor ľudskej mysle (porovnaj Jungov archetyp, resp. mytologém); sú pre ňu samotným výrazom ľudskej existencie (Menschsein) v móde bytí sna. „Práve v snoch je náš pohľad zameraný k inému poriadku vecí a vo sne si uvedomujeme starobylosť duše“ (HEFFERANOVÁ, J.: 2005). „Na druhej strane, transformatívna sila mýtu sa odvodzuje od obrazu a nie od jeho vysvetlenia. Výkladová legenda funguje len ako „lákadlo“, vedie myseľ a pripravuje ju na zážitok obrazu v zmysle *archetypu*[5] niektorého aspektu vlastného mystéria človeka. (HEFFERANOVÁ, J.: 2005)“ Karl Kerényi (2004) hovorí v podstate to isté: „Mytologický obraz, resp. obrazová jednotka, neprípúšťa žiadny ďalší rozbor. Chápať mytologické obrazy ako alegórie prírodných fenoménov znamená ochudobniť mytológiu o jej kozmogonický obsah“ (KERÉNYI, K. – JUNG, C. G.: 2004). Antropológia snov načrtáva takú formu analýzy, ktorej princípy a metóda sú určené jej predmetom – človekom (či skôr bytím človekom, Menschsein). Predmetom skúmania tejto formy analýzy je ľudský „fakt“ (vzhľadom na predmet nemôže ísť o čistý empirizmus), ktorý predstavuje určitý konkrétny výsek ľudskej existencie, zasadený do určitého socio-kultúrneho rámca.

Čo sa týka geografie snového priestoru a trajektórie pohybu v ňom (časti o detstve v anonymnom českom mestečku, pobyt u kúzelníka, pobyt v Cirkvi, pobyt v Jazere, až po

príchod na Sever), už zo samotného názvu diela je zjavné, že ide o vertikálny pohyb ľudskej existencie, o privilegovanosti vertikálneho snového pohybu hovorí aj Foucault (1995), ktorý sa v tomto prípade končí príchodom do Kráľovstva Severu, čo v tejto súvislosti predstavuje odhalenie celistvosti ľudskeho bytia a zároveň návrat a nájdenie pôvodu; pôvod – arché sa v tomto prípade stáva naplnením a nie iba motívom príbehu, resp. obrazu.

Příběh cesty na Sever je zložený z viac ako päťsto autorkiných snov, ktoré zhromaždila v časovom horizonte približne pätnásť rokov. Typológia snového sveta tu predstavuje jedinečný pracovný materiál, ktorý, vzhľadom na jeho kvantitu, rozdelila do troch samostatných publikácií (tretia časť vyjde v priebehu roka 2006). Ako autorka v závere 1. dielu uvádza, údaje v knihe sú iba zdanlivo životopisné – snové, nie reálne; sen zrkadlí dennú realitu nepriamo, prostredníctvom obrazov. Zatiaľ čo prvá kniha predstavuje predovšetkým sebareflexný materiál, druhá a tretia kniha sa stále viac koncentruje na symboly kolektívneho vedomia, o ktorých univerzálnosti v súčasnosti už netreba pochybovať.

V závere knihy autorka uvádza krátky poznámkový aparát, ktorý má funkciu slovníčka symbolov, vyskytujúcich sa v texte. Okrem samotného vysvetlenia, tu autorka podáva stručný komentár z koľkých snov sa príslušná časť skladá. S poľutovaním musíme konštatovať, že tento skromný text predstavuje jediný autorkin odborný komentár k zhromaždenému materiálu, čo asi zodpovedá jej záujmu.

Autorka vo svojej práci využíva v súčasnosti veľmi populárny beletristický štýl a zachováva štruktúru románu.

Použitá literatúra:

- BORECKÝ, V. (2005): *Imaginace, hra a komika*. Praha: Triton
FOUCAULT, M. (1995): *Sen a obraznost*. Brno: Dauphin
HEFFERNANOVÁ, J. (2005): *Příběh cesty na Sever I, II*. Praha: Argo
KERÉNYI, K. – JUNG, C. G. (2004): *Věda o mytologii*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka
LYOTARD, J.-F. (b.d.v.): *Fenomenologie*. Bratislava: SOFA.

[1] V sne ako v skúsenosti transcendentnej povahy nachádzala kresťanská teológia skratku Božej vôle (prorocký sen v biblických textoch; štúdiu o kresťanskej stredovekej spoločnosti a jej prístupe k snom v jednotlivých etapách historického vývoja uverejnil francúzsky historik J. Le Goff (2005) vo svojej knihe o stredovekej imaginácii (*Středověká imaginace*. Praha: Argo)

[2] Foucault, M. (1995): ide o ideu (pôvodne Herakleitov aforizmus), že každý spiaci človek sa v spánku obracia do svojho vlastného sna

[3] pod týmto pojmom Freud chápe súhrn objektívnych poukazov vyznačujúcich minulé udalosti a skutočnosti, ktoré boli potlačené, resp. globálny a významový zväzok, ktorý tvorí zmysel snového materiálu (FOUCAULT, M.: 1995)

[4] Treba sa vrátiť späť k veciam samotným, aby sme pochopili ich podstaty v zmysle eidetickej redukcie (*eidōs*, t.j. podstata) - pozri: LYOTARD, J.-F. (b.d.v.)

[5] podľa C. G. Junga ide o mytologické komponenty, motívy, resp. mytologické obrazy; objavujú sa v rozprávkach, mýtoch, podobne ako vo výtvoroch neurotickej mysle, v prípade mýtov ide o tradičné formy neurčitého veku - porovnaj: KERÉNYI, K. – JUNG, C. G. (2004)